

МУЗЕЙНИЙ ВІСНИК

20 * 2020



Департамент культури, туризму, національностей та релігій
Запорізької обласної державної адміністрації
КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей» ЗОР

МУЗЕЙНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний щорічник
Заснований у 2001 р.

№ 20



Запоріжжя
2020

ББК-79.1
УДК-069
М 89

Відповідальний редактор: Шаповалов Г. І., доктор історичних наук,
заступник директора ЗОКМ, професор ЗНТУ

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Бочваров Крум Н.,	доктор філософії в галузі історії (університет Коннектикута, США)
Васильчук Г. М.,	доктор історичних наук, професор ЗНУ (Запоріжжя)
Дедков М. В.,	кандидат історичних наук, професор ЗНТУ (Запоріжжя)
Кайзер Елке,	доктор, професор (Вільний університет Берліна, Інститут доісторичної археології, Німеччина)
Ковальова І. Ф.,	доктор історичних наук, професор (Дніпро)
Козиряцька С. І.,	старша наукова співробітниця ЗОКМ (Запоріжжя)
Лиман І. І.,	доктор історичних наук, професор БДПУ (Бердянськ)
Ляшко С. М.,	кандидат історичних наук, провідна наукова співробітниця Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ)
Мільчев В. І.,	доктор історичних наук, професор ЗНУ (Запоріжжя)
Мороко В. В.,	кандидат історичних наук, директор департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької ОДА (Запоріжжя)
Попандопуло З. Х.,	завідувачка відділу історії краю ЗОКМ (Запоріжжя)
Рибіцька Малгожата,	доктор габілітований, професор (Жешувський університет, Польща)
Спіцин Ю. П.	директор ЗОКМ (Запоріжжя)
Чайка О. В.,	старша наукова співробітниця ЗОКМ (Запоріжжя)

Друкується за рішенням Вченої ради
Запорізького обласного краєзнавчого музею від
07.12.2020 р., протокол № 3

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ
КВ № 17055 – 5825 ПР від 12.07.2010 р.)

М 89 Музейний вісник № 20. – Запоріжжя, 2020. – 214 с.

ISBN 978-966-488-231-3

Збірка містить праці, у яких розглядаються окремі проблеми археології, краєзнавства та історії України, вводяться в науковий обіг експонати з колекції Запорізького обласного краєзнавчого музею, результати досліджень археологів, істориків, краєзнавців. Тематика публікацій охоплює період від найдавніших часів до сьогодення. У збірнику опубліковані статті авторів з України.

Видання розраховане на всіх, хто цікавиться давньою та новітньою історією, проблемами музейної, краєзнавчої справи.

Мова видання українська і російська.

ISBN 978-966-488-231-3

ББК-79.1
УДК-069

© Автори, 2020
© Запорізький краєзнавчий музей, 2020
© ПП «АА Тандем», 2020

ЗМІСТ

МУЗЕЄЗНАВСТВО

<i>Коробова І. А.</i> Легенда запорізького спорту — Яків Пункін (комплекс речей спортсмена з колекції ЗОКМ).	5
<i>Якобчук Н. О.</i> Музей і меценатство (з досвіду співпраці Національного музею історії України у Другій світовій війні з Дмитром Пірклем)	12
<i>Васецька О. М.</i> Світ автотранспорту в проєкті 2019 року Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського	19
<i>Попова Л. В., Веклич Ю. М., Рігуш Б. Т., Стахів М. П., Деркач Т. Г.</i> Шляхи оптимізації палеонтологічної складової краєзнавчих музеїв України, за результатами польового семінару-школи «Палеосайти Придніпров'я в контексті розвитку місцевих музеїв»	25

АРХЕОЛОГІЯ

<i>Папанова В. А., Ляшко С. М., Каїра Ф. В.</i> Розкопки довгого кургану доби бронзи поблизу с. Воскресенки Пологівського району	31
<i>Антонов А. Л.</i> Исследование кургана у с. Гирсовка	58
<i>Попандопуло З. Х.</i> Скифские мечи из коллекции ЗОКМ	72

ІСТОРІЯ

<i>Козиряцька С. І.</i> Історія заводу томильного чавуну «А. Я. Коп та Гелькер» у м. Олександрівську.	79
<i>Чайка О. В.</i> Коррупція в органах влади в началі ХІХ в. (по матеріалам ГАЗО).	86
<i>Кравчук П. П.</i> Нове джерело з історії м. Олександрівська у 1830-х рр.: лист окружного начальника палати державних маєтностей Ізота Бондаревського	107
<i>Звілінський С. О.</i> Єврейська громада Гуляйполя часів Російської імперії	117
<i>Назаренко Д. В.</i> Бердянські пивовари Феттери	134
<i>Щур Ю. І.</i> Простір та події доби Української революції в Олександрівську (Запоріжжі) на сторінках тогочасних місцевих та загальноукраїнських засобів масової інформації	139
<i>Целуйко О. П., Гудима Ю. В.</i> Іван Крип'якевич і спроба створення музею історії Львівського університету 1945 — 1946 рр.	147

Мир автотранспорта в проекте 2019 года Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского

В статье характеризуется выставочная работа коллектива Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского во время создания спортивного проекта 2019 года, которая способствовала музейным и краеведческим исследованиям в сфере спорта, популяризации достижений спортивных деятелей края, обращению внимания общественности на насущные проблемы автотранспорта.

Vasetska O. M.

World of automotosport in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum project of 2019

The article contains characteristics of exhibitional work of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum collective during creating the project dedicated to sport in 2019. It helped to activate museum and historic research in sport, polarisation of famous sportsmen achievements, drawing common attention to actual problems of automotosport.

Попова Л. В., Веклич Ю. М., Рідуш Б. Т.,
Стахів М. П., Деркач Т. Г.

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПАЛЕОНТОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КРАЄЗНАВЧИХ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ, ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПОЛЬОВОГО СЕМІНАРУ-ШКОЛИ «ПАЛЕОСАЙТИ ПРИДНІПРОВ'Я В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ МУЗЕЇВ»

Палеонтологічна складова становить один із найбільш привабливих аспектів краєзнавчої роботи, але її виконання пов'язане з необхідністю кваліфікованого підтримання багатьох палеонтологічних напрямків, тоді як конкретний місцевий музей може дозволити собі фінансування максимум одного спеціаліста-палеонтолога — експерта в своїй конкретній темі. За цих умов належним чином охопити і представити в експозиції весь спектр палеонтологічних об'єктів конкретного регіону місцевими силами об'єктивно неможливо. Також вкрай проблемно зробити місцеві пам'ятки «помітними» для світової наукової громади, що потребує публікацій у виданнях, що реферуються наукометричними базами. Єдиний вихід — кооперація між фахівцями-палеонтологами різних регіонів, з метою взаємної експертної підтримки, навчання та обміну досвідом та спільних польових досліджень і наукової роботи.

Цим задачам був присвячений польовий мультидисциплінарний семінар-школа «Палеосайти Придніпров'я в контексті розвитку місцевих музеїв», проведений в рамках гранту Американського палеонтологічного товариства «Paleosites of the Dnieper Area in the context of the development of local town museums» 10 — 19. 08. 2020 р. Територія досліджень охопила переважно лівобережжя Дніпра: Кіровоградську, Полтавську, Запорізьку і Херсонську області.

Формат семінару передбачав дві групи учасників: експерти та аспіранти (гості) і співробітники місцевих краєзнавчих музеїв та їх помічники — спонсори і місцеві

краєзнавці-активісти та учасники місцевих краєзнавчих гуртків (місцева група). Були проведені польові дослідження геосайтів, здійснювалася робота експертів в музеях та робочі засідання:

- на базі музею «Історія Градизька від заплав Дніпра до Кременчуцького водосховища» (сmt. Градизьк Полтавської обл., куратор завідувач музею Черніков І. А.);

- у краєзнавчому музеї м. Горішні Плавні та музеї ПрАТ «Полтавський ГЗК» (Полтавська обл., куратори — Безсмольна М. Г. та Стахів М. П.);

- на базі Запорізького обласного краєзнавчого музею (Запоріжжя, 14 — 15. 08. 20 р., куратор — с. н. с. Деркач Т. Г.);

- у Національному заповіднику «Хортиця», Запоріжжя (куратор — голова громадської організації «Нова археологічна школа» О. В. Тубольцев);

- у Національному природному парку Великий Луг (Запорізька обл., куратор — заступник директора, начальник наукового відділу Національного парку Великий Луг Ю. М. Крайник).

Наукові результати семінару зараз в процесі обробки (тільки в Запорізькому обласному краєзнавчому музеї визначено і досліджено морфометричними методами більше ста зразків вимерлих ссавців, китоподібних і риб з фондів музею). В ході дослідження відслонень зроблені нові важливі знахідки як четвертинних крупних і дрібних ссавців, так і палеогенових і неогенових морських хребетних. Однак тут ми хотіли б зосередитись на висновках, що безпосередньо стосуються напрямків палеонтологічної роботи місцевих краєзнавців. Вони викладені нижче.

Заслуговує на увагу внесок Запорізького обласного краєзнавчого музею у створенні палеонтологічного центру області та Запорізького палеонтологічного клубу з місцевими шанувальниками палеонтології, у підвищенні рівня освіти, розвитку туристичного потенціалу, проведенні освітніх заходів серед школярів. За рахунок постійних контактів з Українським Палеонтологічним Товариством Національної академії наук України, членом якого є Деркач Т. Г., та іншими науковими установами України, Запорізькому краєзнавчому музею вдається підтримувати свою палеонтологічну експозицію на сучасному рівні і оприлюднювати науково важливі знахідки в фахових виданнях. Діджиталізація музейних колекцій дуже сприяла б цій важливій роботі.

Ці питання обговорювалися в ході зустрічі учасників проєкту «Paleosites of the Dnieper Area ...», снівробітників Запорізького краєзнавчого музею та представників місцевої громади, що відбулася 14 серпня в Великій залі Запорізького обласного краєзнавчого музею, за присутності знімальної групи Запорізького суспільного телебачення. Крім того, в ході зустрічі Л. В. Поповою, С. В. Давиденком та Б. Т. Рідушем було зроблено популярну доповідь: «Сторінки геологічного літопису Придніпров'я». В ході цієї зустрічі палеонтологами було визначено систематичну приналежність викопних решток, принесених запорізькими колекціонерами, надані відповіді на запитання. Вручені подарунки музею від колекціонерів: Бородиним С. Е. — зуб мамонта, Кеменовим В. В. — скам'янілі кістки тварин.

Важливий момент, який ми хочемо одразу підкреслити, оскільки він часто залишається поза увагою: окрім суто морфологічних даних по краніальних та посткраніальних елементах, четвертинні субфосильні кісткові фауністичні рештки є також перспективним матеріалом для отримання палео-ДНК, що є неоціненним джерелом палеозоологічної та палеогеографічної інформації не лише для регіонів, але й для Європи загалом. Серед знайдених місцевими аматорами кісток можуть

бути рештки як рідкісних видів, так і рештки викопної людини, яких досі на території України відомо вкрай мало. Враховуючи важливий внесок палеонтологів-любителів в поповнення колекцій українських музеїв, важливо донести до них інформацію, що невизначна за виглядом і невелика за розмірами викопна кістка (будучи, звичайно, належним чином етикетована) може викликати переворот в четвертинній палеонтології або ж спричинити вибух в сучасних поглядах на розселення людства по території Європи. Саме місцеві краєзнавчі музеї можуть поширити цю інформацію найбільш адресно.

Одним із найбільш очевидних і найбільш ефективних способів збереження палеонтологічної спадщини як для наукових досліджень, так і для культурно-просвітницьких цілей і розвитку туризму, є можливість постійного обстеження палеонтологічних сайтів. Адже як скоро відклади виходять на денну поверхню, рештки викопної фауни і флори, що містяться в них, починають руйнуватися. Абразивна дія хвиль водосховищ Дніпра істотно прискорює ці процеси. Так, практично на очах одного покоління, зруйнувалася значна частина гори Пивиха (ландшафтний заказник місцевого значення), разом з її історичними, археологічними та палеонтологічними пам'ятками. Розробка рекомендацій щодо збереження Пивихи, як такої, має відбуватися за неодмінної консультації спеціалістів-гідрологів і знаходиться поза нашою компетенцією; але невідкладні і найбільш очевидні кроки — це постійний моніторинг прилеглої території та збори і збереження палеонтологічних решток, що опиняються на денній поверхні. Велика заслуга музею «Історія Градизька від заплав Дніпра до Кременчуцького водосховища» та його завідувача Ігоря Чернікова — в тому, що там це робиться вже протягом шести років на високому професійному рівні і в тісному контакті з НАН України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Харківським



Учасники семінару

національним університетом, Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича та іншими науковими установами. Палеонтологічні матеріали, що зберігаються в Градизькому музеї, опубліковані в багатьох наукових виданнях, із яких два — в базі даних SCOPUS. В 2019 р. музей «Історія Градизька ...» став базою для проведення чергової сесії Українського Палеонтологічного Товариства. Крім того, цей заклад тісно пов'язаний з Градизьким ліцеєм ім. О. Білаша, в будівлі якого, власне і знаходиться. В умовах пандемії це створює цінні додаткові можливості по викладанню предметів природничого напрямку в безпечному форматі. Градизький досвід тісного співробітництва місцевого музею з освітою і науковою громадою заслуговує вивчення і широкого застосування.

Не менш важливим для розвитку палеонтологічної складової місцевих краєзнавчих музеїв є і регулярне обстеження розкритих відкладів кар'єрів та збереження палеонтологічних знахідок з них. Зразком плідної роботи в цьому напрямку є діяльність підприємств Ferrexpo, завдяки якій створена і постійно поповнюється велика і науково цінна об'єднана колекція палеонтологічних зразків музею Полтавського ГЗК та Краєзнавчого музею м. Горішні Плавні Полтавської обл. Науковці-палеонтологи отримують своєчасний доступ до унікальних (на жаль, за умовами розробки, ефемерних) відслонень в кар'єрах Полтавського та Єристовського гірничо-збагачувальних комбінатів. Завдяки цьому на сьогодні об'єднаний музей Полтавського ГЗК та Краєзнавчий музей міста фактично становить тимчасову базу для польових досліджень вчених геологів, географів, палеонтологів, археологів, етнографів та студентів природничих і історичних кафедр. За результатами цієї наукової роботи краєзнавців видається альманах «Свічадо Придніпров'я» та численні статті у академічних та обласних виданнях. На базі музею регулярно проводяться профільні наукові форуми (семінари, конференції).

Отримані в ході семінару освітні нароби можна знайти на сайті Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України [1, 2]. Це відеопрезентація, яка створена на основі популярних доповідей, зроблених учасниками проекту в музеях міст Горішні Плавні і Запоріжжя та відеозвіт про виконання проекту «Paleosites of the Dnieper Area ...».

Перспективи розвитку палеонтологічної складової в роботі краєзнавців. Результати нашого польового семінару свідчать, що доцільно і цілком можливо було б започаткувати періодичні (наприклад, що два роки) мультидисциплінарні і міжрегіональні семінари (можливо, із збереженням назви «Свічадо Придніпров'я»), в форматі, що був успішно випробуваний нашою групою (поєднання наукових доповідей з польовою школою з певних напрямків). Для цього на території Придніпров'я є достатня кількість об'єктів, вартих уваги, наприклад, Рибальський кар'єр в Дніпропетровській обл., з його унікальною мандриківською викопною фауною, куди, завдяки діяльності В. В. Манюка, вже проводяться освітні екскурсії для молоді (наразі, ботанічного спрямування). Якщо взяти до уваги, що серед учасників «Свічада Придніпров'я» переважають археологи, а палеонтологи і геологи, як свідчить досвід нашого польового семінару, також зацікавлені в участі в подібних заходах, ми отримали б чудову мультидисциплінарну платформу для спілкування між академічною наукою і спільнотою українських краєзнавців, в найширшому розумінні. Такий семінар був би корисним доповненням до діяльності Українського Палеонтологічного Товариства, чий традиційний формат — наукові доповіді плюс палеонтологічна екскурсія; але в інтересах місцевих краєзнавців та молодих учених — мати крім того ще польову школу.

Організація музейної справи та палеонтологічних наукових досліджень поширена на гірничодобувних підприємствах Європи. Зокрема, на увагу заслуговує досвід кар'єру Рюдерсдорф у Німеччині, відомого тріасовими відслоненнями. На базі цього великого вапнякового кар'єру, що безперервно діє з XIII ст., створений найбільший в Німеччині технічний музей просто неба, де на облаштованих майданчиках експонуються печі, крани, а також в старій адміністративній будівлі діє експозиційна зала з мінералогічними та палеонтологічними зразками. Крім того, в кар'єрі практикуються польові палеонтологічні екскурсії з екскурсоводами за узгодженими маршрутами, під час яких відвідувачі мають нагоду збирати зразки. Спеціалізований палеонтологічний музей просто неба відкрито у старому глиняному кар'єрі біля міста Грам в Данії. Там музей діє як захід з рекультивації — проводяться екскурсії з екскурсоводами, переважно дитячі, під час яких школярі збирають палеонтологічні зразки; є класна кімната-лабораторія з бінокулярами, де можна роздивитись мікроскопічні скам'янілості. Ще раз підкреслюємо, що оскільки в умовах нової COVID-реальності ми маємо зробити освіту якомога менш кімнатною і якомога більш різноманітною і практично орієнтованою справою, саме тепер час використовувати і запроваджувати цей досвід.

Подяки. Дана робота є внеском у виконання проєкту Американського Палеонтологічного Товариства «Paleosites of the Dnieper Area in the context of the development of local town museums». Ми щиро дякуємо за підтримку і співпрацю П. Є. Гольдіну, А. Вейбер, І. А. Чернікову, А. П. Салімон, Л. Шумовській, М. М. Лишенку, М. Г. Безсмольній, С. В. Ширшову, М. Зелінському, О. В. Брайко, О. В. Бородіній, А. М. Євстропову, Г. В. Барабіцькій, О. В. Тубольцеву, Ю. Крайнік, В. П. Сметані, М. В. та М. М. Бернацьким. Особливо цінною для нас була можливість відвідування кар'єрів, чим ми зобов'язані директору Полтавського ГЗК В. В. Лотоусу, директору Єристівського ГЗК Крістоферу Метью Соціо; директору Рижівського кар'єру О. В. Корявченку, директору Шматківського кар'єру В. В. Лавдиру.

Бібліографія

1. Вейбер А., Попова Л., Давиденко С., Ковальчук О., Ридуш Б., Поп'юк Я., Отряжий П. Відеозвіт про виконання проєкту PALEOSITES OF THE DNEPER AREA IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF LOCAL TOWN MUSEUMS [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.izan.kiev.ua/rmd/rmd-semi.htm>
2. Попова Л., Давиденко С., Ридуш Б. Сторінки палеонтологічного літопису [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.izan.kiev.ua/rmd/rmd-semi.htm>

Попова Л. В., Веклич Ю. М., Ридуш Б. Т.,
Стахов Н. П., Деркач Т. Г.

**Пути оптимизации палеонтологического компонента краеведческих музеев,
по результатам полевого семинара-школы
«Палеосайты Приднепровья в контексте развития краеведческих музеев»**

Мультидисциплинарный полевой семинар-школа «Палеосайты Приднепровья в контексте развития краеведческих музеев» был организован в рамках гранта Американского Палеонтологического общества. Цель семинара состояла в том, чтобы собрать группу экспертов в области

кайнозойских позвоночных (морские палеогеновые и неогеновые позвоночные, четвертичные крупные млекопитающие, четвертичные мелкие млекопитающие) и аспирантов, с одной стороны, и сотрудников местных краеведческих музеев, с другой, для обсуждения проблем палеонтологической экспозиции, взаимопользования опытом, информацией и материалами. Деятельность семинара включала осмотр геосайтов территории Приднпровья, определение, стратиграфическую и палеоэкологическую интерпретацию образцов из музейных коллекций, полевые тренинги для сотрудников музеев, научно-популярные лекции для участников местных палеонтологических кружков. Рассмотрены некоторые успешные примеры палеонтологической работы украинских и западноевропейских музеев и предложены рекомендации. Основные из них: регулярный мониторинг обнажений с ископаемой фауной, дигитализация музейных коллекций, информирование палеонтологов-любителей относительно важности данных по палео-ДНК и палеоантропологии, более активное сотрудничество с горнодобывающим сектором. Регулярные (например, двухлетние) полевые школы, проводимые на этой основе, также были бы полезны для дальнейшего развития палеонтологической составляющей краеведческих музеев Приднпровья.

*Popova L. V., Veklych Yu. M., Ridush B. T.,
Stakhiv M. P. Derkach T. G.*

***Ways to streamline the paleontological component of local museum,
on a field workshop-school «Paleosites of the Dnieper Area
in the context of the development of local town museums»***

The multidisciplinary field workshop and school «Paleosites of the Dnieper Area in the context of the development of local town museums» was organized under a grant of the American Paleontological Society. The aim of the workshop was to bring together a group of experts in Cenozoic позвоночных (marine Paleogene and Neogene vertebrates, Quaternary large mammals, Quaternary small mammals) and PhD students on the one hand, and the staff of the local museums, on the other, to create a forum where specialists may discuss paleontology-related problems, share their expertise, and facilitate knowledge and data exchange. The activities of the workshop include the survey of paleontological resources of the Dnieper Left Bank Area, identification and stratigraphical and paleoecological interpretation of specimens from the museum collections, field trainings for the museum staff members, lecturing for participants of their paleontological circles. Some cases the successful experience of the paleontological work of several Ukrainian and West European local town museums have been considered and recommendations have been proposed. Main of these recommendations are regular paleontological monitoring of exposures, digitalization of museum collections, enlightening of amateurs-paleontologists regarding the high importance of paleoDNA and paleoanthropological data, more intensive collaboration with the mining sector. Regular (for example, biannual) field schools would be helpful for the further development of the paleontological work in museums of the Dnieper area.